Ruža Jeličić, Subotica;

OMER HAJJAM: ČOVJEK U MATEMATIČKOM PORETKU SVIJETA

Omar Hajjam

U ljudskoj potrebi da razumije svijet oduvijek su se izdvajala dva puta: put broja i put riječi. Naizgled udaljeni, ti se putovi rijetko susreću, no kada se to dogodi, nastaje misao koja nadilazi svoje vrijeme. Omer Hajjam jedan je od rijetkih umova u povijesti koji je imao hrabrosti i sposobnosti koračati po oba puta istodobno. Kao matematičar, on je svijet promatrao kroz odnose, proporcije i nužnost; kao pjesnik, osjećao je njegovu prolaznost, krhkost i tišinu koja ostaje nakon čovjeka. U njemu se ne sukobljavaju razum i osjećaj – oni se dopunjuju i produbljuju jedno drugo. Hajjam je živio u vremenu u kojem se znanje smatralo putom prema istini, ali i u kojem su granice toga znanja bile jasno osjetljive. Njegova matematička istraživanja težila su točnosti, dok su mu stihovi svjedočili o spoznaji da ni najpreciznija jednadžba ne može obuhvatiti cjelinu ljudskog iskustva. Upravo u tom raskoraku između sigurnosti broja i nesigurnosti života rađa se njegova poezija. Ona nije bijeg od razuma, nego njegov produžetak – pokušaj da se zakonitosti svijeta prevedu na jezik čovjekove sudbine (Hajjam, 1954., str. 7-26).

Za Hajjama, svijet nije kaotična pozornica, nego strogo uređen sustav koji funkcionira neovisno o pojedincu. Kao matematičar, on prihvaća da zakon vrijedi uvijek i za sve; kao pjesnik, pita se kakvo je mjesto čovjeka unutar tog zakona. Čovjek se u njegovoj misli pojavljuje kao mala, ali neizbježna točka u beskonačnoj strukturi svemira – prolazna vrijednost u jednadžbi koja traje prije i poslije njega. Hajjamova poezija oblikovana je poput matematičkog dokaza. Svaki stih nosi težinu pretpostavke, svaka misao vodi prema zaključku koji je jasan, ali često bolan. On ne uljepšava prolaznost, ne skriva se iza nade u vječnost, već prihvaća konačnost kao temeljnu činjenicu postojanja. No upravo u tom prihvaćanju rađa se njegova veličina: u sposobnosti da hladnu istinu izrazi toplinom stiha. U njegovu svijetu sudbina nalikuje mehanizmu koji se okreće prema vlastitim pravilima, vrijeme kružnici bez početka i kraja, a čovjek točki koja na toj kružnici ostavlja kratak, ali stvaran trag sudbine (Hajjam, 1954., str. 7-26).

U tom svjetlu treba čitati Hajjamove stihove u kojima se ogoljuje najstroža istina postojanja:

Kad jednom na zemlji ne bude nas – svijet će biti svijet,
kad nam se izgubi trag i glas – svijet će biti svijet.
I prije, nego smo bili mi – svijet je bio svijet,
i nama kada kucne zadnji čas – svijet će biti svijet.

(Hajjam, 1954., str. 53)

Ovi stihovi nisu izraz ravnodušnosti prema čovjeku, nego formulacija nepromjenjivog zakona svijeta. Hajjam ovdje razmišlja poput matematičara koji promatra sustav neovisno o pojedinačnoj vrijednosti. Čovjek se pojavljuje kao prolazni element u jednadžbi svemira, ali jednadžba sama ostaje stabilna. Kao što prirodni zakon vrijedi i kada ga nitko ne promatra, tako i svijet postoji izvan ljudske prisutnosti, pamćenja i glasa. Ponavljanjem stiha *svijet će biti svijet* Hajjam postiže učinak nalik matematičkom dokazu: ista tvrdnja vraća se iznova, potvrđujući svoju točnost u različitim uvjetima. U matematičkom smislu, čovjek je varijabla čija se vrijednost mijenja, dok je svijet konstanta. Hajjamova poezija ovdje poprima gotovo aksiomatski karakter: ono što jest, bit će, bez obzira na prolaznost pojedinca. U toj spoznaji krije se tiha dostojanstvenost: iako nestajemo, činjenica da smo bili dio svijeta ostaje upisana u njegov poredak, poput broja koji je jednom bio u nizu (Hajjam,1954., str. 53).

Nakon što je postavio temeljnu istinu o neovisnosti svijeta o čovjeku, Hajjam svoju misao produbljuje slikom sudbine koja djeluje poput neumoljivog mehanizma:

Ej kotaču sudbine, štono vječno vije
tiranstvo i pustoš! Zar ti dosta nije?
Zemlja da otvori njedra, vidio bi,
koliko dragulja u njima se krije.

(Hajjam,1954., str. 56)

Kotač sudbine – nalik kružnici u matematici – okreće se bez početka i kraja, slijedeći vlastitu zakonitost. Hajjam, kao matematičar, prepoznaje pravilnost toga kretanja, ali kao čovjek ne može ne osjetiti njegovu okrutnost. Sudbina se ne zaustavlja, ne preispituje, ne mijenja smjer – ona se ponavlja, baš kao što se ponavljaju obrasci u povijesti i ljudskom iskustvu. U matematičkom smislu, kotač sudbine može se shvatiti kao periodična funkcija: u pravilnim razmacima vraćaju se isti oblici patnje, nasilja i propadanja. Hajjam ne osporava tu pravilnost, ali u njoj vidi tragediju – jer unutar tog zatvorenog kruga ostaju zakopani dragulji, ljudske vrijednosti i potencijali koji nikada ne dospiju na površinu. To su neiskorištene mogućnosti, rješenja koja nikada nisu uvrštena u konačni izračun svijeta (Hajjam, 1954., str. 56).

Iz tog osjećaja neumoljivosti rađa se potreba za višim razumijevanjem cjeline, koje Hajjam pronalazi u jednoj od svojih najdubljih slika:

Jedna kaplja plače, što iz mora seli,
more joj se smije i ovako veli:
„Uistinu svi smo božanska stvorenja,
sve nas od cjeline samo točka dijeli!"

(Hajjam,1954., str. 73)

Ovdje Hajjam misli poput geometra. Točka je najmanji mogući element, gotovo bez dimenzije, ali bez nje ne može nastati ni jedna linija, ni jedan oblik. Kaplja je more u smanjenoj mjeri, baš kao što je čovjek svemir u sažetku. Razlika između pojedinca i cjeline nije suštinska, nego kvantitativna – pitanje mjere, a ne biti. Ova slika izražava duboko matematičku ideju: dio i cjelina nisu suprotstavljeni, nego međusobno uvjetovani. Kao što beskonačnost ne poništava konačno, nego ga obuhvaća, tako ni svijet ne briše čovjeka, nego ga uključuje u svoju strukturu. Čovjek nije izvan cjeline – on je njezin nužan dio, poput decimalnog mjesta koje mijenja cijelu vrijednost broja (Hajjam, 1954., str. 73).

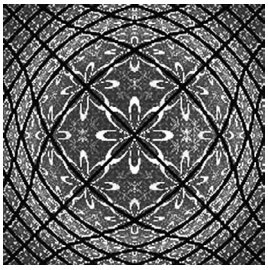

Nakon spoznaje pripadnosti cjelini, Hajjam se okreće vlastitu iskustvu znanja i spoznaje:

Kada bijah u mladosti cvijetu,
mišljah da znam, što sam na svijetu.
Ali – evo pri koncu života –
vidim, da se varah u poletu.

(Hajjjam, 1954., str. 70)

Ovi stihovi odražavaju put svakog istinskog znanstvenika. U mladosti, znanje se čini potpunim, poput zatvorene formule. No kako se istraživanje produbljuje, otvaraju se nove nepoznanice. Matematičar zna da svako rješenje rađa nova pitanja, i da se horizont neznanja širi upravo onda kada mislimo da mu se približavamo. Hajjam ovdje ne odbacuje znanje, nego odbacuje iluziju konačnosti. Spoznaja nije dolazak na cilj, nego stalno kretanje prema granici koja se neprestano udaljava. To je jedna od najdubljih matematičkih istina pretočenih u stih (Hajjjam, 1954., str. 70).

Na samom kraju, Hajjam izgovara tihu, ali gorku misao o vlastitu vremenu:

Odlazim i ostavljam svijet da se bije,
kod toliko bisera ne nanizah dizije.
Osta nerečeno mnogo mudrih riječi,
jer me moje vrijeme razumjelo nije!

(Hajjam, 1954., str. 70)

Ovi stihovi nose težinu završnog računa jednog života. Hajjam svijet napušta bez iluzije da ga je promijenio ili ispravio. *Svijet da se bije* označava neprestano ponavljanje istih obrazaca sukoba i nerazumijevanja, kao da se povijest vrti unutar zatvorenog sustava iz kojeg nema izlaza. Matematički gledano, to je sustav bez rješenja, jednadžba koja se stalno vraća na početne uvjete. Bisere koje nije nanizao možemo shvatiti kao spoznaje, istine i uvide koji nisu pronašli svoju formu, publiku ili vrijeme. To nisu promašaji, već neiskorišteni rezultati, ideje koje su bile točne, ali prerane. U matematici istina ne ovisi o trenutku u kojem je izgovorena, ali njezino razumijevanje ovisi o zrelosti onih koji je primaju. Hajjam je svjestan da nije bio neshvaćen zbog nedostatka jasnoće, već zbog viška dubine. Neke istine ostaju izvan mogućnosti izražavanja, baš kao što se beskonačnost ne može iscrpiti konačnim nizom brojeva. Hajjam prihvaća da ljudski život, ma koliko uman bio, ne može obuhvatiti cjelinu — i u toj spoznaji nalazi mir (Hajjam, 1954., str. 70).

U mislima Omera Hajjama svijet nije ni neprijatelj čovjeka, ni njegov saveznik, već velika, tiha cjelina koja traje po vlastitim zakonima. U tom poretku čovjek nije središte, ali nije ni izgubljen. On je točka na kružnici vremena, kratki bljesak svijesti u beskonačnom nizu, kaplja koja se na trenutak odvojila od mora kako bi shvatila da mu oduvijek pripada. Hajjam, matematičar duha i pjesnik sudbine, znao je da se svijet ne može zaustaviti zbog čovjeka, ali je vjerovao da se čovjek može uzdići razumijevanjem toga svijeta. Njegova matematika nije bila bijeg od života, nego put prema njegovoj istini. U brojevima je tražio red, a u stihovima odgovor na pitanje kako taj red podnijeti. Prihvatio je da se sudbina okreće poput kotača, neumoljiva i ravnodušna, ali je u toj pravilnosti prepoznao uzvišenu jasnoću. Spoznaja ga nije oslobodila tuge, ali mu je dala mir; nije mu dala besmrtnost, ali mu je dala glas koji nadilazi vrijeme.

Hajjamova poezija ostaje poput otvorene jednadžbe — ne traži konačno rješenje, već poziva na promišljanje. Ona nas uči da znanje nije sigurnost, već poniznost; da razumijevanje ne znači posjedovanje istine, nego prihvaćanje njezinih granica. Čovjek prolazi, ali zakon ostaje; glas utihne, ali sklad svijeta traje. I upravo u tom skladu, u toj tihoj ravnoteži između broja i riječi, Hajjam pronalazi ljepotu postojanja. Na kraju, njegova misao ne ostavlja gorčinu, već blagu, svijetlu tugu – onu koja dolazi kada shvatimo da smo mali, ali da smo pripadali nečemu beskrajno velikom. Kao što se točka ne gubi u krugu, tako se ni čovjek ne gubi u svijetu. On nestaje, ali njegov trag ostaje upisan u red svemira, u onu nevidljivu matematiku koja sve povezuje i sve nadživljava.

Literatura:

1. Omer Hajjam (1954.). *Rubaije*. Zagreb: Mladost.